

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ЛІНГВО-МЕТОДИЦІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО І СУЧАСНІЙ РІДНОМОВНІЙ ОСВІТІ

Лідія Мамчур (м.Умань)

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі ХХІ століття – національно-мовній освіті особистості, формуванню її комунікативної компетентності засобами мови, висвітленню й обґрунтуванню шляхів вирішення цього важливого питання відомим вітчизняним ученим-лінгводидактом В.Сухомлинським.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме ХХІ века – национально-языковом образовании личности, формированию её коммуникативной компетентности средствами языка, освещению и обоснованию путей решения этого важного вопроса известным отечественным ученым-лингводидактом В. Сухомлинским.

Ключові слова. Мовна особистість, навчання мови, лінгводидактичні ідеї В.О.Сухомлинського, розвиток мовлення школяра, формування комунікативної компетентності.

Ключевые слова. Языковая личность, обучение языку, лингводидактические идеи Сухомлинского, развитие речи школьника, формирование коммуникативной компетентности.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття означений якісними змінами в житті українського суспільства, людини зокрема, підвищеними цінностями як до загальної культури, так і до української мови як основної ознаки держави, як генетичного коду нашого народу, до культури мовлення і мислення, формування мовної особистості, що вільно володіє мовою і має високий рівень комунікативної компетентності.

Кожний народ – творець своєї рідної мови у її функціонуванні та збагаченні. Для українців рідна мова – це мова нашої нації, мова наших предків, яка пов’язує нас між собою і попередніми поколіннями, їхнім духовним надбанням. Рівень розвитку рідної мови є джерелом духовного розвитку народу. Недаром учені твердять, що словник – це те, що народ знає про цей світ, а граматики – це те, як він про цей світ говорить. «Знати, берегти і примножувати рідну мову – обов’язок кожної людини [3, с. 32]».

Людина глобалізована найбільш ефективно за умови її здатності до безпосереднього спілкування зі світом, що передбачає і відповідну мовну підготовку особистості. Соціальне замовлення сучасного суспільства вимагає підготовки якісно нової людини, здатної до визначення і постійного розвитку власних здібностей, пізнавальних потреб і навичок, людини, яка вміє орієнтуватися в інформаційному просторі, керувати собою в нестандартних ситуаціях, володіє основами комунікативних навичок. Це суттєво підвищує значущість мовного навчання, формування комунікативної компетентності громадянина держави.

Вирішення цього завдання пов'язане з реалізацією основної мети навчання рідної мови в навчальних закладах України – «Формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції, що є однією з найважливіших умов їхньої соціалізації [1, с. 18]».

Аналіз останніх досліджень. На рубежі тисячоліть для мовної освіти характерним є компетентнісне спрямування у шкільному навчанні, оскільки у ньому цілком переконливо вбачається запорука успішного формування соціально активної особистості. Навчання української мови в школі набуває більш чіткої комунікативно-мовленнєвої і стратегічно-діяльної направленості. Це обумовлено головним завданням навчання рідної мови – підготовці учнів до повноцінного мовленнєвого спілкування в усній і писемній формі. Комунікативна компетентність як одна із особистісних якостей називається сьогодні найважливішою в структурі особистості взагалі, а формування і розвиток цієї якості – одна із головних проблем навчання української мови.

Питання формування мовної особистості учня, розвитку його мовленнєвої здатності й комунікативної спроможності цікавило вчених в різні періоди життя суспільства і було предметом окремих наукових досліджень педагогів та лінгводидактів (О. Біляєва, Л. Варзацької,

М. Вашуленка, Є. Голобородько, Н.Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, Г. Михайловської, В. Онищук, Л. Паламар, Н. Пашківської, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, В.Статівка, М. Стельмаховича, В.Сухомлинського, О. Текучов, Г. Шелехової та ін.). Серед вітчизняних педагогів і методистів, які зробили особливо великий внесок у теорію і практику шкільного навчання рідної (української) мови, чільне місце посідає директор Павлівської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області, член-кореспондент АПН СРСР, Герой Соціалістичної Праці Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970 рр.).

Особливий інтерес в аспекті порушеної проблеми становлять наукові праці В.Сухомлинського, що стосуються збагачення мовлення учнів, розвитку мислення школярів, становлення їх як мовної особистості з багатим словниковим запасом, високою культурою мовлення, здатністю вдало й успішно спілкуватися в соціумі, тобто за сучасними ознаками – бути комунікативно компетентною.

Мета статті – визначити лінгво-методичні орієнтири щодо організації навчання української мови з метою розвитку комунікативної компетентності учнів у науковому доробку В.Сухомлинського, проаналізувати основні шляхи розвитку мовленнєвої діяльності учнів на уроках рідної мови в основній школі, з'ясувати роль мовленнєвої підготовки школярів у процесі розвитку їхньої комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розбудови національної освіти України найсуттєвішими є питання, пов'язані з визначенням методологічних орієнтирів організації навчання і виховання молоді. Залежно від змісту і характеру вирішення цих питань відкривається простір для практичних дій, спрямованих на використання засобів впливу на свідомість і діяльність мовної особистості учня, що формується в основній школі. У таких умовах великого значення набувають лінгво-методичні ідеї В.О.Сухомлинського щодо організації навчально-виховного процесу на уроці

української мови, що знайшли практичну апробацію, підтвердивши свою життєздатність і ефективність.

У полі зору вченого, вчителя української мови і літератури за фахом, знаходилися найактуальніші проблеми навчання рідної мови, що мають виходити в практичне застосування і стосуються:

1. Основних питань методики навчання української мови в школі (українська мова серед інших навчальних предметів; загальнодидактичні принципи і методи навчання мови; методика уроку мови).

2. Навчання граматики й орфографії (зв'язок граматики з вивченням правопису і розвитком мовлення учнів; вправи з орфографії, повторення і систематизація вивченого матеріалу).

3. Методики розвитку мовлення учнів (робота над словом, формування у школярів навичок читання на уроках української мови; розвиток усного і писемного мовлення учнів; практичні завдання і вправи з мови; учнівські твори, казки).

4. Змісту і технології уроків мислення серед природи.

5. Єдиного мовного режиму в школі.

6. Зв'язку занять з мови із різними формами позакласної роботи.

7. Педагогічних вимог до вчителя-словесника.

У процесі становлення національної школи в Україні особливої актуальності набувають численні положення із праць В.О.Сухомлинського, що стосуються розвитку в учнів умінь і навичок усного та писемного мовлення, піднесення мовленнєвої культури.

Учений вважав, що вміння вправно користуватися мовою, відчуття краси слова потрібні кожній людині. Хто серцем відчуває красу слова і може словом передати найтонші відтінки людських думок і переживань, той підніметься на сходинку справжньої людської культури. І навпаки, низька культура мовлення збіднює духовний світ людини. «Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної «товстошкірості» [4, с. 507]».

Висока культура усного й писемного мовлення – одна з невід’ємних рис всебічно розвиненої, освіченої людини. Це доводить народна педагогіка, в якій питання мови і мовної підготовки людини посідає одне з центральних місць. Ідеї народної педагогіки щодо мови й розвитку мовлення передували багатьом науковим методичним рекомендаціям, викладеним у працях відомих педагогів і лінгвістів XIX-XX століть. Спираючись на здобутки української етнопедагогіки та вітчизняних учених-педагогів, психологів та методистів, В.О.Сухомлинський вважав, що етичне й естетичне треба закласти у мовленнєву діяльність учнів як постійну внутрішню потребу дитини творити добро і красу засобами мови.

Розвиток мовлення учнів, формування національно-мовної особистості В. Сухомлинський розглядав як невід’ємну складову частину навчання рідної мови в школі. Основна мета розвитку мовлення – озброїти учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв’язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах. Для досягнення цієї мети, вважав учений-практик, необхідно постійно працювати над усіма основними компонентами мовлення: звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом. Учителеві-словеснику треба домогтися, щоб його учні добре володіли теоретичним і практичним матеріалом: знали основні лінгвістичні положення і граматичні правила та вміли належно застосовувати їх на практиці, виявляючи при цьому високий рівень орфоепічної, орфографічної, стилістичної, інтонаційної та пунктуаційної грамотності. Робота з розвитку мовлення повинна ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок учнів з мови взагалі.

На думку вченого, розвиток мовлення особистості зумовлюється багатьма чинниками. Серед них слід враховувати наступність у ланці сім’я – дошкільний виховний заклад – школа. Василь Олександрович прагнув, щоб багатство рідної мови відкривалося дітям з раннього дитинства, а тому багато працював у цьому напрямку з дошкільнятами. Коли ж діти приходили до 1-го класу, він намагався з перших кроків шкільного життя відкривати їм

багатство рідної мови, оскільки мовленнєва культура людини, за В.О.Сухомлинським, визначає її духовну культуру. Саме тому педагог був переконаний, що роль рідного слова в початковій школі, де в дітях пробуджується почуття захоплення кожним новим явищем, важко переоцінити. Він водив дітей до лісу, у поле, на берег річки, де вони, побачивши і переживаючи надзвичайну красу природи, сприймали найтонші відтінки слова, через які ця краса залишалася в їхніх душах. У них з'являлося бажання передати свої почуття в маленьких творах про природу. Саме ці твори-мініатюри, за переконанням В.О.Сухомлинського, є найважливішою формою роботи з розвитку зв'язного мовлення.

Однією із заслуг вітчизняного лінгводидакта є те, що він першим на сторінках педагогічної преси підняв питання про розвиток творчих здібностей учнів на засадах ідей гуманістичної педагогіки, розкрив зв'язок між творчими здібностями особистості та іншими складовими її психологічної структури.

В.О.Сухомлинський вважав, що творчість людини як творення суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей є вершиною її духовного життя, показником розвитку її інтелекту, почуттів та волі. Творчість – це діяльність, у якій розкривається духовний світ особистості, в творчості – вище щастя людини. Завдяки творчості збагачується емоційне життя та розвиваються загадки особи. Творча діяльність школяра – одна з умов утвердження його моральної гідності, бо саме творчість відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в яких дрімать джерела добрих почуттів. Творчість дитини є шаблоном самостійного мислення, на якій вона пізнає радість власної думки, переживає моральну гідність творця. Словесна творчість – могутній стимул духовного життя дитини, високоефективний засіб її духовного розвитку, джерело натхнення в оволодінні мовою, мовленнєвою культурою, надійний засіб самовираження, самоутвердження особистості. В.О.Сухомлинський на уроках української мови приділяв велику увагу словесній творчості дітей, неодноразово підкреслюючи, що

однією з причин слабкого духовного розвитку окремих учнів є незадовільна робота з розвитку їхнього усного і писемного мовлення. Шкільні твори педагог розглядав як яскравий сплеск духовного прозріння особистості, оскільки творче натхнення, яке переживається вже в дитячі роки, починається з того, що слово як духовне багатство особистості стає будівельним матеріалом, з якого дитина творить. Ефективним засобом навчання обов'язково повинен бути зразок твору. І нехай це буде звичайний твір чи твір-мініатюра – немає значення. Зразок творчої роботи є тим відправним пунктом, за допомогою якого учні входять у складний лабіринт справжньої творчості.

Праця над творами, казками – це не тільки розвиток мовлення, а й самовиховання почуттів, це «загальнопедагогічна проблема, від розв'язання якої залежить розумовий розвиток учнів, багатство їхнього духовного життя [5, с.261]». Цю роботу треба розпочинати із спілкування з природою.

Досвід В.О.Сухомлинського доводить, що складати твори-мініатюри діти можуть навіть у період дошкільної підготовки, бо сприйняття навколишнього світу, краси рідної природи в них досить гостре й активне. Сама природа дитячого мислення схильна до творчості. Треба вести учнів на берег річки, ставу, разом з ними спостерігати явища природи (наприклад, як сідає сонце за горизонт, у які кольори забарвлюються вода, поле, луки) і допомогти учневі знайти потрібне слово для висловлення думки, побудови фрази.

Для розвитку своїх творчих задатків дитина має писати про бачене, відчуте, пережите, бо саме звідси вона черпає логіку викладу, систему розповіді, правдиве власне слово. Протягом навчального року учні початкової школи складали по п'ять-шість творів з природи, у 5-7 класах – по сім-вісім, у 8-10 – по три-чотири. Складати твори діти повинні ще в період дошкільної підготовки, а записувати їх слід починати у третій чверті першого року навчання. У 5-7 класах даються теми, пов'язані з літературними

творами, що вивчаються в школі. У цих творах учні висловлюють свої думки, своє особисте ставлення до життя, до людей, до навколишнього світу.

Василь Олександрович надавав творам виняткового значення, оскільки вони сприяють розумовому розвитку учнів, підвищують культуру їхнього усного і писемного мовлення.

В. Сухомлинський, дбаючи про високу культуру усного і писемного мовлення учнів, високо цінував різні за характером і способом виконання усні та письмові творчі роботи школярів, тоді як в 50-60 рр. ХХ с. у школах здебільшого практикували тільки письмові перекази і твори з метою набуття учнями навичок писемного мовлення. У сучасних умовах, коли навчання здійснюється за новими програмами, які передбачають проведення певної системи робіт з розвитку мовлення учнів, рекомендації вченого набувають особливо важливого значення і використання у практиці вчителів.

У навчанні української мови на сучасному етапі посилилися вимоги до розвитку усного та писемного мовлення учнів, його мовленнєвої підготовки, що безпосередньо становить мовленнєву компетентність, яка, в свою чергу, є складником комунікативної та визначає ефективність процесу спілкування в цілому. Усі види мовленнєвої діяльності, необхідні для розвитку комунікативної компетентності учнів. У процесі рецептивної діяльності учні сприймають, аналізують чужі висловлювання, вибирають змістовно значущі елементи для встановлення сутності тексту. Під час продукування спочатку створюються змістові інформаційні частини, об'єднуються в композиційно-структурний текст відповідно до комунікативної мети й наміру. У конкретній ситуації спілкування (навчальній чи життєвій) рецептивна і продуктивна діяльність взаємопов'язана і здійснюється в усній чи писемній формі. Мовленнєва компетентність як компонент комунікативної компетентності є комплексним поняттям й «охоплює систему мовленнєвих умінь (основних елементів культури слухання і мовлення)». Мовленнєва компетентність виявляється у знаннях основних мовленнєвих понять про стилі, типи і жанри мовлення, стилістичні функції мовних засобів, норми усного і писемного

мовлення, форми мовлення (монолог, діалог, полілог), а також у сформованості вмінь сприймати й застосовувати українську мову в комунікативній дії, користуватися багатством її виражальних засобів залежно від особливостей ситуації спілкування.

В.О.Сухомлинський один із перших, і це особлива заслуга педагога, в українській лінгводидактиці головним у навчанні мови визнав не стільки засвоєння теоретичних відомостей з граматики, скільки роботу над словом, розвиток усного і писемного мовлення учнів, підвищення їхньої мовленнєвої культури. Заслугує на увагу розроблена В.О.Сухомлинським струнка система занять з розвитку зв'язного мовлення учнів, підвищення культури спілкування (дотримання українського мовленнєвого етикету). На заняттях з мови важливе місце посідали твори-мініатюри, твори-розповіді, твори-описи, твори-роздуми. Одним із найцікавіших видів творчості В.О.Сухомлинський справедливо вважав казку, що сприяє розвиткові уяви, спостереження, вміння учнів зв'язно і до ладу розповідати чи переказувати її. Вагомим внеском в українську лінгводидактику є розробка вченим-практиком тематики уроків розвитку мовлення і мислення учнів, яка активно підтримується сьогодні вченими-методистами та вчителями і є ефективною для формування національно-мовної особистості.

Висновок. Лінгво-методичні ідеї і положення В.О.Сухомлинського звернені до найважливіших проблем сучасності й мають новаторський характер, науково обґрунтовані й методично досконало вирішені, тому є досить актуальними на порозі III тисячоліття, можуть бути модернізовано використані вчителями-словесниками у практиці навчання рідної мови. Сьогодні українська лінгводидактика, спираючись на новітні досягнення мовознавства, педагогіки і психології та результати експериментальних досліджень, робить певний крок уперед в оновленні змісту та вдосконаленні форм і методів навчання. Цьому значною мірою сприяє істотний внесок В.О.Сухомлинського в теорію і практику навчання української мови.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Проект // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 20–27.
2. Мамчур Л. Лінгводидактична спадщина В.О.Сухомлинського : навчально-методичний посібник / Лідія Іванівна Мамчур. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – 170с.
3. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Марія Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2012. – 256 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – 653 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – 637 с.
6. Сухомлинський В.О. Джерело невмирущої криниці //Укр. мова і літ. в школі. – 1989. – № 7. – С. 3-8.
7. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Укр. мова і літ в школі. – 1968. – №12. – С. 1-10.